

УДК 343.139.2

С. О. Софійв

здобувач

Університету сучасних знань

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ПРИМИРЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

З появою нових правових змін у кримінальному процесуальному законодавстві України прагнення держави стати членом Європейського Союзу вимагає імплементації міжнародного права, його стандартів світового досвіду у національне законодавство.

Закріплення у кримінальному процесуальному законі інституту кримінального провадження на підставі угод є прогресивним кроком України на шляху до європейських і загальноприйнятих у світі стандартів кримінального судочинства і є проявом гармонізації національного законодавства до законодавства ЄС. Цей інститут має важливе значення для судової практики, оскільки веде до скорочення строків розгляду кримінальних проваджень, значно зменшує навантаження на роботу суддів, правоохоронних органів, економить грошові ресурси держави, сприяє правосуддю, захищаючи права та законні інтереси людини.

У наукових колах цей інститут називають інститутом компромісного вирішення кримінально-правових конфліктів.

Україна та її правова наука зараз переживають перехідний період свого розвитку, пов'язаний з демократизацією суспільства. Відбувається перебудова багатьох правових та політичних механізмів. Кримінальне право також не стоїть осторонь цих процесів: відбувається його гуманізація шляхом встановлення більш м'яких покарань за нетяжкі злочини і, навпаки, кримінальна відповідальність посилюється за тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Одним із важливих аспектів гуманізації кримінального права є розвиток відновної юстиції, в межах якої особливої актуальності набуває інститут примирення сторін.

Аналіз зарубіжного досвіду примирення сторін у кримінальному праві є досить важливим для виділення проблем, які існують у цьому інституті в Україні.

Одним із механізмів процедури примирення став інститут угод, що знайшов відображення у чинному КПК (глава 35) став втіленням основних положень науки важливих законодавчих актів, таких як: Указ Президента України № 361/2006 від 10.05.2006 р. «Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до Європейських стандартів», Указ № 311/2008 від 08.04.2008 р. «Про рішення Ради Національної безпеки і оборони

України від 15.02.2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» [4].

Про необхідність розширення сфери застосування процедури медіації у кримінальних справах було зазначено у ст. 10 рішення Ради ЄС «Про положення жертв у кримінальному судочинстві» (15.03.2001 р.). Останнє зобов'язує усі країни-члени ЄС розширювати посередництво у кримінальних справах і забезпечувати прийняття до розгляду будь-яких угод між жертвою і правопорушником, які досягнуті у процесі посередництва.

Враховуючи вітчизняний і зарубіжний досвід урегулювання кримінальних конфліктів, у КПК України закріплено інститут угод про примирення між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим). Такий інститут значно розширив шляхи реалізації принципу диспозитивності, оскільки сторони кримінального провадження почнуть самостійно обирати способи захисту своїх матеріальних та процесуальних прав. Сторони угоди при цьому вправі використовувати на власний розсуд передбачені законом публічні засоби їхнього захисту, а також активно впливати на хід і результати кримінального провадження.

Виконання завдань кримінального провадження згідно зі ст. 2 КПК України забезпечуються як через скорочення матеріальних ресурсів на здійснення досудового розслідування і судового провадження, так і зменшення навантаження на органи досудового розслідування, прокуратури та суду [5].

Відповідно до КПК України існує два види угод: – угода про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим). Ця угода згідно з так званим «загальним правом» (common law) англосаксонської правової системи і означає процедуру примирення;

– угода між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим) про визнання винуватості (аналог угоди «про визнання вини», яку використовують у США).

В Україні процедура примирення зародилася ще за часів Київської Русі, де діяло звичаєве право. «Руська Правда» - це зразок такого різновиду права. Відповідно до основних положень цього збірника законів поняття злочину трактувалося як «обида». Цей термін включав у себе матеріальну, фізичну та моральну шкоду. Основним видом покарання у ті часи було грошове стягнення на

користь потерпілого та князя. За скоєння злочину проти особи, яка зазнала смерті, винна сторона здійснювала плату рідним загиблого на знак примирення.

Досить довгий період у кримінальному процесі України існував інший підхід до примирення між потерпілим і підозрюваним, який не припускав процедури спору як конфлікту, за результатами якого можна дійти до порозуміння.

Деякі науковці ототожнюють поняття «угоди про примирення» з «медіацією», але це не зовсім одне і те ж. Медіація може застосовуватись як механізм (інструмент) для добровільного вирішення питань щодо примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) в умовах конфіденційності, але все це може статися лише в межах процесуального та кримінального законів, та тільки суд може затвердити цю угоду. Медіація – це процедура, яка пов'язана з позасудовим механізмом досягнення консенсусу між сторонами. Тобто природа медіації зовсім інша, хоча як інструмент для ефективного використання у процедурі досягнення угоди про примирення вона дуже потрібна.

Однак слід звернути увагу, що національне законодавство на цей час ще не сформулювало поняття «примирення» та «медіація». Якщо перше взагалі відсутнє навіть у нормативно-правових актах (у тому числі в КК та КПК), то друге знайшло своє місце лише у проекті Закону «Про медіацію», який прийнято тільки у першому читанні.

Таким чином, зараз поняття «примирення» можна знайти у дослідженнях науковців та практиків. Наприклад, Ю.В. Баулін характеризує поняття «примирення» як акт прощення потерпілим свого кривдника, котрий заподіяв йому шкоду, досягнення з ним згоди і миру. Результатом цієї процедури є угода названих осіб, згідно з якою потерпілий не наполягає на притягненні до кримінальної відповідальності винуватої особи, а остання відшкодовує завдані нею збитки або усуває заподіяну шкоду. Але у цьому понятті не відображені такі важливі складові процедури примирення як психологічна та моральна [8].

Звісно, що головною ціллю відновного правосуддя є не покарання, а відновлення стану сторін до вчинення правопорушення. Але досягнути повного відновлення у реальному житті, звичайно, складно, особливо коли мова йде про «поновлення» психологічного та морального стану сторін. Усвідомлення вини, відшкодування збитків, згода на закриття кримінального провадження або пом'якшення покарання – такими повинні бути умови процедури примирення між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим). Деякі науковці вважають, що досягнення угоди про примирення з точки зору морального аспекту полягає у тому, що з боку потерпілого – це прощення, а з протилежного боку – каяття підозрюваного (обвинуваченого).

Одним із видів примирення, яке можливе на стадії досудового розслідування у межах кримінального провадження, є звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

Згідно з вимогами ст. 44 КК України особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КПК. Звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється виключно судом [6].

Згідно зі ст. 46 КК України особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості (крім корупційних злочинів), звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

Стаття 285 КПК України передбачає, що особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. Особі, яка підозрюється (обвинувачується) у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у разі здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, роз'яснюється право на таке звільнення.

У кримінальних правопорушеннях, де основним безпосереднім об'єктом виступають публічні інтереси (зокрема немайнові), а спричинення конкретним фізичним чи юридичним особам шкоди є лише проявом посягання на основний об'єкт, укладення угоди про примирення не допускається. Зокрема затвердження таких угод не допускається у справах про злочини, передбачені розділом I КК України «Злочини проти основ національної безпеки України»; розділом VII «Злочини у сфері господарської діяльності»; розділом VIII «Злочини проти довкілля»; розділом IX «Злочини проти громадської безпеки»; розділом X «Злочини проти безпеки руху та експлуатацію транспорту»; розділом XII «Злочини проти громадського порядку та моральності»; розділом XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення»; розділом XIV «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призиву та мобілізації»; розділом XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян»; розділом XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язані з наданням публічних послуг» (окрім того, не може укладатися угода про примирення щодо злочинів, спеціальним суб'єктом яких є службова особа, але які містяться в інших розділах КК, наприклад, діяння, передбачені ч. 2 ст. 189 та ч. 3 ст. 229 КК);

розділом XVIII «Злочини проти правосуддя»; розділом XIX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої частини КК України [6].

Водночас у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення у разі вчинення означених кримінальних правопорушень угода про примирення може бути укладена.

Такі роз'яснення було надано у постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.02.2015 р. № 13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» [3].

У змісті цієї постанови чітко вказано, у яких саме випадках можуть бути укладені між сторонами, тобто потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим) угоди про примирення, при цьому визначені усі етапи механізму та регламент цієї процедури.

Що ж стосується дослідження питання стосовно запровадження до переліку учасників кримінального провадження медіатора, то з цього приводу науковці у своїх дослідженнях висловлюють протилежні позиції, зокрема щодо необхідності та доцільності запровадження такого учасника і навпаки. Такий учасник як медіатор є вкрай необхідним для кримінального провадження, якщо мова йде про його залучення до процесу укладання угоди про примирення.

Як відомо, ініціювати укладення угоди про примирення має право лише потерпілий чи підозрюваний (обвинувачений). Домовлятися стосовно укладення угоди про примирення можуть також захисник, представник потерпілого, законний представник або інша особа, погоджена сторонами, за винятком слідчого, прокурора або судді. Таке тлумачення надане Пленумом Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своїй постанові № 13 від 11.12.2015 року. Тобто, розглядаючи правовий статус «іншої особи, погодженої сторонами», ми усвідомлюємо, що саме цією особою може бути медіатор, як це має місце у міжнародній практиці, у тому числі у кримінальному законодавстві країн-членів ЄС.

Відповідно до Ранкового рішення Ради ЄС «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» від 15.03.2001 р. Медіація у кримінальних справах – це процес пошуку до або під час кримінального процесу взаємоприйняттого рішення між потерпілим та правопорушником за посередництва компетентної особи – медіатора.

Можна навести ще один аргумент на користь можливості запровадження інституту примирення у кримінальному праві України. Економічна і соціальна рада ООН 27.07.2000 р. ухвалила резолюцію «Про основні принципи застосування програм відновного правосуддя у кримінальних справах», яка рекомендує усім країнам розвивати та

впроваджувати програми відновного правосуддя у національне судочинство. Існує декілька моделей подібного правосуддя і найпоширенішою його формою є програми примирення жертв та правопорушників – медіація.

Слід зазначити, що, незважаючи на те, що Верховна Рада України у першому читанні схвалила проект Закону «Про медіацію» 03.11.2016 р., Верховний Суд України у своєму висновку зазначив негативне ставлення до використання інституту медіації у кримінальному процесі [1].

Однак позиція Верховного Суду не переконлива тому, що, по-перше, вона суперечить нормам міжнародного права, яке регулює інститут примирення, а якщо Україна як держава намагається інтегрувати до ЄС та імплементувати законодавчі ініціативи європейського права до національного кримінального; по-друге, це є суперечлива і непослідовна позиція щодо роз'яснень, які містяться у постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду (2015 р.), які були надані усім судам держави, стосовно визначення учасників процесу угоди про примирення.

Висновки.

Інститут примирення у кримінальному праві України сприяє розвитку демократичних принципів та відновної юстиції у державі. Договір примирення потерпілого з підозрюваними (обвинуваченими) є новим інститутом кримінального права. Сьогодні ще відсутня достатньо широка досудова та судова практика правозастосування даного інституту. У зв'язку з цим теоретичне дослідження примирних процедур як на досудовому, так і на судовому рівнях кримінального процесу є не лише необхідним, але і досить актуальним.

Література

1. Проект закону «Про медіацію» (№3665 від 17.12.2015 р.). Офіц. сайт ВР України (сесія VIII скликання 2351-VIII 03.11.2016 р.).
2. Sander, Frank E.A. 'Varieties of Dispute Processing' in The Pound Conference: Perspectives on Justice in the Future (A. Levin & R. Wheeler eds. West1979).
3. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 р. № 13. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://se.gov.ua/ua/postanoviza2015rikhtml>.
4. Про рішення Ради безпеки і оборони України від 15.02.2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=311/2008>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.
6. Кримінальний кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.
8. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.У. Борисов, та ін. за редак-

цією проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 3-є вид. перероб. і доповн. – К., 2007. – 480 с.

Анотація

Софійв С. О. Загальна характеристика інституту примирення у кримінальному праві України. – Стаття.

У статті проаналізовано сучасний стан інституту примирення в кримінальному провадженні та розкрито його особливості. На підставі дослідження чинного законодавства, підзаконних актів та наукових джерел висвітлено основні положення, що регулюють механізм примирення на території України. Відображено прогалини, які потребують уваги законодавця, та надано пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: угода про примирення, кримінальне право, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений.

Аннотация

Софійв С. А. Общая характеристика института примирения в уголовном праве Украины. – Статья.

В статье проанализировано современное состояние института примирения в уголовном производстве и раскрыто

его особенности. На основании исследования действующего законодательства, подзаконных актов и научных источников освещены основные положения, регулирующие механизм примирения на территории Украины. Отражены пробелы, которые требуют внимания законодателя, и даны предложения по их устранению.

Ключевые слова: соглашение о примирении, уголовное право, потерпевший, подозреваемый, обвиняемый.

Summary

Sofiiv S. O. General characteristics of the institution of reconciliation in the criminal law of Ukraine. – Article.

The article analyzes the current state of the institute of reconciliation in criminal proceedings and reveals its peculiarities. Based on the study of current legislation, bylaws and scientific sources, the main provisions governing the mechanism of reconciliation on the territory of Ukraine are highlighted. The gaps that require the attention of the legislator are presented and suggestions for their elimination are presented.

Key words: agreement on reconciliation, criminal law, victim, suspect, accused.